ऋणादानशब्दे वक्ष्यते । ३दुर्गे ४भूमौ ५जले च सि० कौ० प्रवत्सरकम्बलवसनर्णदशपूर्वकात् अस्यादेर्वृद्धिः प्रार्णम् वत्सरार्णं कम्बलार्णं वसनार्णम् दशार्णो-देशो दशार्णा नदी । ऋणशोधनार्थमृणमृणार्णम् । अङ्क-शास्त्रोक्ते कुतश्चित् राश्यन्तरादवश्यं वियोज्यसंख्यान्विते पदार्थे । तत्सूचकसंख्यायाः सजातीयेन विजातातीयेन धनेन च योगवियोगादिक्रियादिकं वीजग०उक्तं यथा ।

"धनर्णसङ्कलने करणसूत्रं वृत्तार्द्धम् । योगे युतिः स्यात् क्षययोःस्वयोर्वा धनर्णयोरन्तरमेव योगः । उदा०। रूपत्रयं रूपचतुष्टयं च क्षयं धनं वा सहितं वदाशु । स्वर्णं क्षयं स्वं च पृथक् पृथङ्मे धनर्णयोः सङ्कलनाम-वैषि । अत्र रूपाणामव्यक्तानां चाद्याक्षराण्युपलक्षणार्थं लेख्यानि । यानि ऋणगतानि तान्यूर्द्धविन्दूनि । न्यासः रू ३ं रू ४ं योगे जातं रू ७ं न्यासः रू ३ रू ४ योगे जातं रू ७ । न्यासः रू ३ रू ४ं योगे जातं रू १ं । न्यासः रू ३ं रू ४ योगे जातं रू १ । एवं विभिन्नेष्वपि । धनर्णव्यवकलने करणसूत्रं वृत्तार्द्धम् । संशोध्यमानं स्व-मृणत्वमेति स्वत्वं क्षयस्तद्युतिरुक्तवच्च । उदा०त्रयाद्द्वयं स्यात् स्वमृणादृणं च व्यस्तं च संशोध्य वदाशु शेषम् । न्यासः रू ३ रू २ अन्तरे जातं रू १ । न्यासः रू ३ं रू २ं अन्तरे जातं रू १ं । न्यासः रू ३ रू २ं अन्तरे जातं रू ५ न्यासः रू ३ं रू २ अन्तरे जातं रू ५ं ।

गुणनभागे करणसूत्रं वृत्तार्द्धम् । स्वयोरस्वयोःस्वं वधः स्वर्णघाते क्षयोभागहारेऽपि चैवं निरुक्तम् । उदा० । धनं धनेनर्णमृणेन निघ्नं द्वयं त्रयेण स्वमृणेन किं स्यात् । न्यासः रू २ रू ३ धनं धनघ्नं धनं स्यादिति । रू ६ । न्यासः रू २ं रू ३ं ऋणमृणघ्नं धनं स्यादिति जातं रू ६ । न्यासः रू २ रू ३ं धनमृणगुणमृणं स्यादिति जातं रू ६ं । न्यासः रू २ं रू ३ ऋणं धनगुणमृणं स्या-दिति जातं रू ६ं । इति धनर्णगुणनम् ।

भागहारेऽपि चैवं निरुक्तमिति । उदा० । रूपा-ष्टकं रूपचतुष्टयेन धनं धनेनर्णमृणेन भक्तम् । ऋणं ध-नेन स्वमृणेन किं स्याद्द्रुतं वदेदं यदि वोबुधीषि । न्यासः रू ८ रू ४ धनं धनहृतं धनं स्यादिति जातं रू २। न्यासः रू ८ं रू ४ं ऋणमृणहृतं धनं स्यादिति जातं रू २ । न्यासः रू ८ं रू ४ ऋणं धनहृतम् ऋणं स्यादिति जातं रू २ं । न्यासः रू ८ रू ४ं धनमृण-हृतमृणं स्यादिति जातं रू २ं । इति धनर्णभागहारः ।

वर्गमूलयोः करणसूत्रं वृत्तार्द्धम् । कृतिः स्वर्णयोःस्वं स्वमूले धनर्णे न मूलं क्षयस्यास्ति तस्याकृतित्वात् । उदा० । धनस्य रूपत्रितयस्य वर्गः क्षयस्य च ब्रूहि सखे ममाशु । न्यासः रू ३ रू ३ं जातौ वर्गौ रू ९ रू ९ । धनात्मका-नामधनात्मकानां मूलं नवानां च पृथग्वदाशु । न्यासः रू ९ मूलं रू ३ वा रू ३ं । न्यासः रू ९ं एषामवर्गत्वा-न्मूलं नास्ति । इति धनर्णवर्गमूले ।

खसङ्कलव्यवकलने करणसूत्रं वृत्तार्द्धम् । खयोगे वि-योगे धनर्णं तथैव च्युतं शून्यतस्तद्विपर्य्यासमेति । उदा० रूपत्रयं स्वं क्षयगं च खं च किं स्यात् खयुक्तं वद खा-च्च्युतं च । न्यासः रू ३ रू ३ं रू ०एतानि खयुतान्य-विकृतान्येव । रू ३ रू ३ं रू ० एतानि खाच्च्युतानि रू ३ं रू ३ विपर्य्यस्तानि" ।

"छेदं गुणं गुणं छेदं वर्गं मूलं पदं कृतिम् । ऋणं स्वं स्वमृणं कुर्य्याद्दृश्ये राशिप्रसिद्धये" लीला० ।

ऋणकाति त्रि० ऋणवदवश्यफलप्रदा कातिः स्तुतिर्यस्य । अवश्यफलदायकस्तुतिशालिनि "सासहिमृणकातिमदा-भ्यम्" ऋ० ८,६१,१२ । ऋणकातिः ऋणवदवश्यफल-प्रदस्तुतिकः भा० ।

ऋणञ्चय पु०नृपभेदे "ऋणञ्चयस्य प्रयता मघानि" ऋ० ५, ३०,१२, "ऋणञ्चयस्यैतन्नामकस्य राज्ञः" भा०ऋणञ्चये राजनि रुशमानाम्" ऋ० ५,३०,१४ ।

ऋणचित् पु० ऋणमिव चिनोति चि—क्विप् । ऋणस्येव स्तोतृकामस्याधायके यजमाने । "स ऋणचिदृणया ब्रह्मण-स्पतिः" ऋ० २,२३,१७ । ऋणचित् स्तोतृकाममृणमिव चिनोति" भा० ।

ऋणदास पु० ऋणात् मोचनेन कृतोदासः । दासभेदे । "गृहजातस्तथा क्रीतो लब्धोदायादुपागतः । अनाकाल-भृतस्तद्वदाहितः स्वामिना च यः । मोक्षितो महतश्च-र्णाद्युद्धे प्राप्तः पणे जितः । तवाहमित्युपगतः प्रव्रज्या-वसितः कृतः । भक्तदासश्च विज्ञेयस्तथैव वडवाहृतः । विक्रेता चात्मनःशास्त्रे दासाःपञ्चदश स्मृताः" नारदः । "गृहे दास्याञ्जातो गृहजातः । क्रीतोमूल्येन, लब्धः प्रति-ग्रहादिना । दायादुपागतः पित्रादिदासः । अनाका-लभृतोदुर्भिक्षे यो दासत्वाय मरणाद्रक्षितः । आहितः स्वामिना धनग्रहणेनाधितां नीतः । ऋणमोचनेन दास-त्वमभ्युपगतः ऋणदासः" मिता० ।

ऋणमत्कुण पु० ऋणं परकृतर्णं ममैवेति कुणति कुण-क